

Sayı : 4 - 5

Ağustos 1973 - 1974

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları
EL-AFŞIN HAYDAR b. KÂVÛS

Hakkı Dursun Yıldız

İslâm tarihinin en mütebariz simâlarından birisi olan ve Uşrusana' hükümdar ailesine mensup bulunan Haydar b. Kâvûs, kaynaklarda, bu bölgenin hükümdarlarına verilen el-Afşin ünvanı ile geçmektedir.

El-Afşin-m ailesinin Uşrusana'da hükümdarlığı ne zaman ele geçirdiğini tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Bu ailededen tesbit edebildiğimiz ilk şahıs, 118 (736) yılında, Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî ile Türgiş Kağanı Su-lu arasında yapılan savaşlarda Su-lu Kağan'ın safında yer alan Kara Buğra idi². Ancak bu tarihten önce ve sonra Kara Buğra'nın faaliyetleri hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye tesadüf edemedik. Uşrusana bölgesinin de dahil bulunduğu Batı Türkistan'da VII. yüzyılın ortalarından itibaren Göktürk Kağanlığı'nın siyasî nüfûzunun zayıflaması üzerine Fergana, Taşkent, Semerkand Buhara ve Uşrusana'da müstakil küçük devletler ortaya çıkmıştır³. Muhtemelen Kara Buğra ailesi de, Uşrusana'ya bu tarihten sonra hâkim olmuştur. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi, bu hususta hiç bir bilgiye sahip değiliz.

Kara Buğra'nın oğlu ve el-Afşin'in dedesi olan, ismi kaynaklarda muhtelif şekillerde verilen⁴ خان خرة Hân Hara (Kara)'nın, 178 (794-

1 Semerkand, Fergana ve Taşkent'in arasında bulunan ve İslam kaynaklarında Uşrusana veya Uşrusana şeklinde geçen bir bölge; bu hususta bkz. W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1958, 116 vd. d.

2 Taberî, *Tarih el-Rusul ve'l-Mulûk*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1879-1898, III, 1613 ve İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, ed. C.J. Tornberg, Beyrut 1965, V, 205 te خرة بفره şeklinde geçen bu ismin, خ.ق. değişmesi göz önüne alınacak olunursa Kara Buğra olacağı ortaya çıkmış olur.

3 R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris 1969, 165 vd.

4 Taberî, III, 1613 de خان خرة, III, 631 ve 1066 da خاراخرة ; İbn el-Esîr, V, 205 te خان خاره, VI, 383 te صارخرة ve VI, 383 not 1 de خان خرة şeklinde geçmektedir. El-Mukaddesî (*Ahsen el-Takasim fi Ma'rifet el-Akalim*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1906, 274)'de ismi جراحرف şeklinde geçen ve Yegânkent'te türbesi ve rıbatı bulunan şahsın da el-Afşin'in dedesi olma ihtimali vardır.

795) yılında Horasan valisi el-Fazl b. Yahya el-Bermekî ile mücadele ettiğini görmekteyiz⁵. Ancak Kara Buğra'da olduğu gibi bu zât hakkında da kaynaklar fazla bilgi vermemektedirler.

Kara Buğra ailesinin tekrar tarih sahnesine çıkması Halife el-Me'mûn devrine (813-833) rastlamaktadır. Hârûn el-Reşîd'in ölümü (809) üzerine oğulları el-Emîn ile el-Me'mûn arasındaki hilafet mücadelesi sırasında Maveraünnehr'de bazı isyanların patlak verdiği görülmektedir⁶. Bu isyanlar el-Emîn'in katli ve el-Me'mûn halifeliğine kadar devam etmiştir. Halife el-Me'mûn, tek başına iktidara geçer geçmez Fergana ile Uşrusana üzerine kuvvetler gönderdi. Bu sırada Uşrusana'da el-Afşın'ın babası Kâvûs hüküm sürmekte idi. Halifenin gönderdiği kuvvetlerle başa çıkamayacağını anlıyan Kâvûs, el-Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl'e bir mektup yazarak, Uşrusana'ya karşı gönderilen kuvvetlerin geri çekilmesini, buna mukabil kendisinin de muayyen miktarda vergi vereceğini, bu şartlar dahilinde sulh yapmak istediğini bildirdi. Fazl b. Sehl, Kâvûs'un teklifini kabul ederek onunla sulh yaptı. Fakat bu sulh devresi uzun müddet devam etmedi. Halife el-Me'mûn'un Bağdad'a dönmesi (819) üzerine Kâvûs Abbâsî devletine ödemekte olduğu vergiyi kesti⁷.

Kâvûs ile Halife el-Me'mûn arasındaki siyasî münasebetlerin kötüleştiği sırada, Kâvûs'un ailesi arasında çıkan bir anlaşmazlık el-Afşın'ın tarih sahnesine çıkmasına sebep olmuştur. Kâvûs'un sarayında vazife gören yüksek bir memurla el-Afşın'ın arası açıldı. Bu zâtın kızı Kâvûs'un diğer oğlu Fazl ile evlenmişti. Aralarındaki anlaşmazlığın git-tikçe şiddetlenmesi üzerine el-Afşın, bu şahsı öldürdü ve babasından çekinerek Huttel'e kaçtı. Huttel hâkiminin aracılığı ile babasından af dileme yollarını araştırmağa başladığı sıralarda Uşrusana'da meydana gelen bazı gelişmeler sebebiyle el-Afşın bu teşebbüsünden vazgeçerek Bağdad'a geldi ve İslâm dinini kabul etti⁸.

El-Afşın'ın Bağdad'a gelerek müslüman olması, Uşrusana'yı fethetmek emelinde olan Halife el-Me'mûn'a iyi bir fırsat vermiş oluyordu. Ailesi arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle memleketini terke mecbur olması sebebiyle babası ve kardeşine kırgın olan el-Afşın, halifeye, Uşrusana'nın fethi hususunda yardım edeceğini bildirdi. Bunun üzerine

5 Taberî, III, 631.

6 Barthold, *Turkestan*, 210.

7 Belâzurî, *Futûh el-Buldân*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1866, 430.

8 Belâzurî, 430.

el-Me'mûn, Ahmed b. Ebî Hâlid kumandasındaki bir orduyu el-Afşın'ın rehberliğinde Uşrusana üzerinde gönderdi. Abbasî kuvvetlerinin, hiç ummadığı bir anda ülkesine girdiğini haber alan Kâvûs, oğlu Fazl'ı Türkler'den (Dokuz Oğuz) yardım teminine gönderdi. Fakat daha yardımcı kuvvetler yetişmeden Kâvûs'un Ahmed b. Ebî Hâlid'e teslim olması, oğlu Fazl'ı da Türkler'den ayrılarak babasının yanına gelmeğe mecbur etti. Baba oğul Bağdad'a getirildiler. Her ikisinin de müslümanlığı kabul etmesi üzerine el-Me'mûn, Kâvûs'u tekrar Uşrusana'ya afşın tayin etti. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Haydar geçti⁹.

Belâzurî tarafından verilen bu malûmat kısmen Taberî ve Ya'kûbî tarafından da teyid edilmektedir. Taberî, 207 (822-823) yılında, Halife el-Me'mûn'un Ahmed b. Ebî Hâlid'i Uşrusana'nın fethine memur ettiğini ve Ahmed'in de Kâvûs ve oğlu Fazl'ı esir ederek adı geçen bölgeyi fethettiğini bildirmektedir¹⁰. Ya'kûbî ise, Belâzurî gibi yıl bildirmeden Ahmed b. Ebî Hâlid'in Uşrusana seferinde el-Afşın'ın da hazır bulunduğunu kaydetmektedir¹¹.

El-Afşın'ın, Abbasî devleti hizmetine girdiği tarihi kaynaklar kesin olarak bildirmemektedirler. Ancak Taberî'nin Uşrusana'nın fetih tarihini kaydetmesi bu hususta bize bir ipucu vermektedir. Kâvûs'un halifeye karşı isyanının el-Me'mûn'un Bağdad'a dönmesinden, yani 15 Safer 204 (11 Ağustos 819) tarihinden sonra meydana geldiğini ve Uşrusana'nın fethinin de 207 (822-823) yılında olduğunu göz önüne alacak olursak, el-Afşın'ın bu yıllar arasında, büyük bir ihtimalle 206 (821-822) yılında Bağdad'a gelerek Halife el-Me'mûn'un hizmetine girdiğini kabul edebiliriz.

El-Afşın'ın Halife el-Me'mûn ve el-Mu'tasım devirlerindeki siyasi ve askerî faaliyetlerine geçmeden önce onun milliyeti üzerinde durmak icap etmektedir. Bu mesele hakkında şimdiye kadar kesin bir görüş mevcut olmamakla beraber, onun Türk veya Fars olabileceği ihtimalleri üzerinde durulmuştur¹². El-Afşın'ın milliyeti konusundaki bu fikir

9 Belâzurî, 430; ayrıca bkz. Barthold, *Turkestan*, 210 vd; G. Hossein Sadighi, *Les Mouvements Religieux Iraniens*, Paris 1938, 287 vd.

10 Taberî, III, 1065 vd.; İbn Miskeveyh, *Tecârib el-Ümem...*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1871, 454; *Kitâb el-Uyûn el-Hadaik fi Ahbâr el-Haka'ik*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1869, 365; İbn el-Esîr, VI, 383.

11 Ya'kûbî, *Tarih*, ed. M. Th. Houtsma, Leiden 1883, II, 557.

12 Mülller (*Der Islam in Morgen und Abendland*, Berlin 1885-1887, I, 507, 520), el-Afşın'ın Türk olduğunu söyledikten sonra aynı eserin II. cildinde (s. 21 not 2) bu iddiasını

ayrılıkları kaynakların bu hususta açık bir bilgi vermemelerinden ileri gelmektedir. Açık olmamakla beraber kaynakların verdikleri bazı ipuçları, el-Afşın'ın milliyetini tesbit hususunda bir hükme varmamızda bize yardımcı olmaktadır.

Arab olmadığı muhakkak olan el-Afşın'ın Fars olduğuna dair tek ve zayıf delil baba adının Kâvûs olmasıdır. Ancak onun babasının, İran hükümdar ailelerinde sık rastlanan böyle bir ismi taşıması, İran kültürünün tesiri altında bulunan bir bölgede tabii karşılanmalıdır. İleride mahkeme safahatında da görüleceği gibi, el-Afşın ve babası müslüman olmadan önce zerdüşti idiler. Bu devirde Türkler'in dahil oldukları cemiyetin tesiri altında kalarak türkçe adlar yerine farsça ve arabca isimler kullandıkları sık görülmektedir. Bu sebeple babasının Kâvûs adını taşıması onun Fars olduğuna delil sayılmamalıdır. Üstelik el-Afşın, babasının farsça isim taşımasına rağmen, kendisi de arabca Haydar adını almıştır. Kanaatimize göre Haydar adını müslüman olduktan sonra almış olmalıdır.

El-Afşın'ın türklüğü hakkında daha kuvvetli delillere sahibiz. Bilindiği gibi Maveraünnehr ve Batı Türkistan VII. asrın sonlarından itibaren Türklerin elinde bulunmakta idi. Daha önceki devirlerde de İran'ın batı hududu Seyhun'u öteye pek geçmemişti. Çeşitli sebeplerle İran tesirinin görüldüğü Seyhun'un doğusundaki bölgelerin aslı unsuru Türkler'dan meydana gelmekte idi. Göktürk hükümdarı Kapağan Kağan zamanında (691-717) bütün Batı Türkistan Göktürk devletinin hâkimiyeti altında idi. Ayrıca Taşkent, Fergana, Semerkand, Buhara ve Uşrusana bölgelerinde, Göktürkler'in yüksek hâkimiyetini tanımakla beraber yarı müstakil beylikler bulunuyordu. Umumiyetle bu beyliklerin başında Türk hanedanları vardı¹³. Bu durumda Uşrusana'ya hâkim olan hanedanın da Türk olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim hanedanın tesbit edebildiğimiz ilk iki mensubunun adları bunu göstermektedir. Bunlardan birincisi kaynaklarda, şüpheye mahal bırakmıyacak açıklıkla belirtilmiş olan Kara Buğra'dır. İkincisine, yani el-Afşın'ın dedesine gelince, onun isminin İslâm kaynaklarında verilen şekliyle pek açık olmamakla beraber, farsça olmadığı ve iki kelimedenden meydana geldiği görülmektedir. Taberî ve İbn el-Esîr'de muhtelif şekillerde geçen bu is-

yalanlamıştır. Bu hususta ayrıca bkz. Ahmed Ferid Rifaî, *Asr el-Me'mûn*, Kahire 1927, I, 286; *İslam Ansiklopedisi*, Afşın md.

13 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971, I, 66 vd.

min¹⁴ ilk kelimesinin «Hân» olduğu açıkça görülmektedir. İkinci kelime ise tam olarak okunmamakla beraber, İbn el-Esir'de verilen «Hara» (Kara) şekli kanaatimizce gerçeğe en yakın olanıdır. İslâm kaynaklarında, ümumiyetle yabancı isimlerin tahrif edilerek verildiğini, aynı durumun farsça isimlerde olmadığını dikkate almak icap etmektedir. Neş'et ettiği bölgenin etnik durumu ve ecdadının kullandığı türkçe isimler, el-Afşın'ın Türk olma ihtimalini çok kuvvetlendirmektedir.

El-Afşın'ın türklüğünü teyid eder bir habere de Ya'kûbî'de rastlamaktayız¹⁵: Bâbek isyanının bastırılmasından sonra Samerra'ya dönen el-Afşın, uhdesinde bulunan Azerbaycan'ın idaresini dayısı oğlu Mengüçur'a¹⁶ bırakmıştı. Diğer kaynaklar sihriyet derecesini bildirmemekle beraber Mengüçur'un el-Afşın'ın akrabası olduğunu kaydetmektedirler¹⁷. Mengüçur adının ise sık rastlanan türkçe isimlerden olduğu dikkate alınırsa el-Afşın'ın ana tarafından da Türk olduğu hükmüne varılabilir.

Bu delillerin yanında, el-Afşın'ın, Abbasi devletinde Türk birliklerinin nüfûz sahibi oldukları bir devirde temayüz etmesi, iştirak ettiği mühim vukuatta Türkler ile beraber bulunması ve Semerra'da Türkler'e tahsis edilen mahallelerin birisinin kendisine verilmesi bir tesadüf değildir. Ayrıca ordu kumanda heyetinin hemen tamamının Türkler'den meydana geldiği el-Mü'tasım devrinde bir nevi başkumandan durumunda olan el-Afşın'ın da Türk olması akla gelen en yakın ihtimaldir.

El-Afşın'ın Abbasi devletinin hizmetine girmesinden itibaren on yıl kadar hiçbir askerî ve siyasi harekete iştirak etmediği görülmektedir. Ancak kaynakların bu hususta malumat vermemeleri, onun bir köşede unutulmuş olduğu manasına alınmamalıdır. Biraz ileride göreceğimiz gibi el-Afşın'ın, 215 (830) yılında Mısır isyanlarının bastırılmasına memur edilmesi, onun halife tarafından denenmiş ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Bu durumda el-Afşın'ın bu on senelik zaman

14 Yukarıda s. 2, not 4.

15 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 583.

16 Kaynaklarda *منكجور* şeklinde yazılan bu ismin, Türkler'de sık rastlanan «Mengü» ismi ile «Çur» ünvanından meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-it-Türk*, hazırlayan Besim Atalay, Ankara 1943, IV, 411; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1941, IV, 67, 155.

17 Taberî, III, 1301; İbn el-Esir, VI, 505. Süryani Mihail (Chronique, ed. J.B. Chabot, Paris 1890-1910, III, 101) Mengüçur'un el-Afşın'ın kız kardeşinin oğlu olduğunu belirtmektedir.

zarfında halifenin itimadını kazanacak faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Halife el-Me'mûn, Bağdad'a dönmesinden sonra yeni bir siyaset takibine başlayarak hilafet ordusu saflarına külliyetli miktarda Türkler'den asker almağa başladı¹⁸. Türkler'den meydana getirilen birliklerin katıldıkları ilk askerî hareket, gerek müstakbel halife el-Mu'tasım'ın ve gerekse el-Afşın'ın kumandasında Mısır isyanlarının bastırılmasıdır. Bu durumda el-Afşın'ın, Abbasî devleti hizmetine girmesinden Mısır isyanlarını bastırmağa memur edilmesine kadar geçen zamanda el-Mu'tasım'ın maiyetinde, ordu saflarına alınan Türk birliklerini tanzim ve tertib ettiği ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Halife el-Mu'tasım devrinde iştirak ettiği önemli askerî harekatta yanında mühim miktarda Türk birliklerinin bulunması bu görüşü teyid eder mahiyettedir.

El-Afşın'ın kumandan olarak katıldığı ilk askerî faaliyet, Halife el-Me'mûn'un son yıllarında Mısır'da çıkan isyanları bastırmağa memur edilmesidir. Hârûn el-Reşid'in oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn arasındaki hilafet mücadelesi bu bölgeye de sirayet etmiş, uzun bir mâziye sahip olan Kaysiler (Mudar)-Yemânîler ihtilafı bu seferde siyasi sebeplerle yeniden alevlenmiş ve Kaysiler el-Emîn, Yemânîler ise el-Me'mûn tarafını tutarak mücadeleye girişmişlerdi. El-Me'mûn'un halife olmasıyla sükûnet avdet eder gibi olmuşsa da bu sefer de Endelüs'ten sürülen 15 bin kişinin Mısır'a gelmesi tekrar karışıklıkların başlamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Mısır valiliğine 210 (825-826) yılında tayin edilen Abdullah b. Tahir bu isyanları bastırmağa muvaffak olmuştur. Kısa bir müddet sonra Abdullah'ın Azerbaycan valiliğine tayin edilmesi üzerine karışıklıklar tekrar başlamış ve el-Me'mûn, kardeşi Ebû İshak'ı Mısır valiliğine getirerek onu isyanların bastırılmasına memur etmişti. 214 (829-830) yılında Mısır'a giden Ebû İshak, karışıklıkları kısmen teskin edebilmiştir¹⁹.

Halife el-Me'mûn 215 (830) yılında Bizans'a karşı yaptığı birinci seferden Dımaşk'a döndüğü sırada Mısır'da karışıklıkların yeniden patlak verdiği haberini aldı. Bunun üzerine halife, Mısır valisi olan kardeşine el-Afşın'ı isyanlarını bastırılmasına memur etmesini emretti. İsyân-

18 Ya'kûbî, *Kitâb el-Buldân*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1892, 255 vd.; İbn Hurdadbîh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1889, 39; İbn Kuteybe, *el-Ma'arif*, nşr. Servet Ukkâşa, Mısır 1969, 391.

19 Fikret İşıltan, *Me'mûn* md., İ.A.

lar daha ziyade Aşağı Mısır'da Berka, el-Beşarûd, el-Biyâme ve el-Huf şehirlerinde tehlikeli bir hal almıştı. 215 yılı ortalarında (830) sonları harekete geçen el-Afşın, Berka'ya gelerek şehri âsilerden kurtardı. İsyanlıların eie-başısı olan Müslim b. Nasr esir edildi. Bundan sonra, Kıptîler'in de katılmasıyla sayıları oldukça çoğalmış olan el-Beşarûd ve el-Huf âsileri üzerine yürüdü. Aynı yılın sonlarına doğru adı geçen bölgelerde de sükûneti temin eden el-Afşın Kahire'ye döndü. 216 yılını (831) da âsilerle mücadele ederek geçiren el-Afşın, Muharrem 217 (Şubat - Mart 832) tarihinde Mısır'a gelen Halife el-Me'mûn'un öncü kuvvetler kumandanı olarak Mısır isyanlarının bastırılmasında önemli roller oynamıştır²⁰.

El-Afşın'ın, Mısır isyanlarının bastırılmasında gösterdiği başarı, onun devlet erkânı arasında itibarının yükselmesine yardım etmiştir.

Mısır isyanlarının bastırılmasıyla meşgul olması sebebiyle el-Me'mûn'un, Bizans'a yaptığı seferlerden ilk üçüne katılmıyan el-Afşın'ın, 218 (833) yılındaki sonuncu sefere iştirak ettiği ve el-Me'mûn'un el-Bedendûn (Pozantı)'da ölümü üzerine, el-Mu'tasım'ın halife olması hususunda diğer Türk kumandanlarıyla birlikte önemli rol oynadığı muhtemeldir.

El-Mu'tasım'ın halife olmasıyla el-Afşın'ın ikbal devri başlamış oluyordu. Abbasî imparatorluğunda el-Mu'tasım ile birlikte yeni bir devir başlamış ve ordudaki Türk birlikleri halifeler üzerinde büyük bir nüfûz tesis etmişlerdi. Abbasî imparatorluğunda Türkler'in iktidara gelmesinde baş rolü oynayanlardan birisi de, el-Mu'tasım devrinde halife ordularının başkumandanı durumunda olan el-Afşın olmalıdır.

El-Mu'tasım halife olduğu zaman (833) Bâbek isyanı çok tehlikeli bir hal almıştı. El-Emîn ile el-Me'mûn arasındaki iktidar kavgasının sebep olduğu karışıklıklardan istifade ederek Azerbaycan'da el-Bazz²¹ şehri kendisine merkez yaparak 201 (816-817) yılında isyan etmiş olan Bâbek, el-Me'mûn'un gönderdiği kuvvetleri mağlup etmek suretiyle nüfûz sahasını oldukça genişletmişti. Hattâ el-Me'mûn'un son yıllarında, devrin en büyük kumandanlarından birisi olan Abdullah b. Ta-

20 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 568 vd.; el-Kindî, *Kitâb el-Vulât ve Kitâb el-Kudât*, ed. Rhuvon Guest, Leiden 1912, 189 vd. d.; Taberî, III, 1105; İbn Tagribirdî, *el-Nucûm el-Zahire fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1348-1374, II, 212 vd. d.

21 Azerbaycan ile Errân bölgeleri arasında ve Aras nehri üzerinde bulunduğu anlaşılan el-Bazz'ın yerini kesin olarak tesbit edemedik. Bu hususta bkz. İbn Hurdadbih, *el-Mesâlik...*, 121; Yâkût el-Hamavî, *Mu'cem el-Buldân*, Beyrut 1955-1957, I, 361, III, 44.

hir'in Bâbek ile mücadeleye memur edilmesine rağmen harekete geçmekten kaçınması Bâbek'in kudretini göstermektedir²².

Halife al-Mu'tasım, yirmi seneden beri devam etmekte olan ve artık devleti tehdit etmeğe başlayan Bâbek isyânını bastırmak için, kendisinin Mısır valiliği sırasında yanında bulundurduğu, askerî bilgi ve kudretine şahit olduğu el-Afşın'ı 2 Cumada II 220 (3 Haziran 835) tarihinde el-Cibâl ve Azerbaycan bölgelerine vali tayin ve isyanı bastırmağa memur etti. El-Afşın mücâdeleye girişmeden önce karargâhını kurduğu Berzand ile Bağdad arasındaki kalelere askerî birlikler yerleştirmek suretiyle hem merkez ile olan irtibatını ve hem de erzak ve zahire yollarını emniyet altına almış oldu. Aynı zamanda bölgedeki posta teşkilâtını da yeniden tanzim ederek Bağdad ile olan muhaberatı dört gün gibi kısa bir müddette yapabilmeyi mümkün kıldı. Kurduğu casusluk şebekesi ile Bâbek hakkında az da olsa bilgi edinebiliyordu. Bunda daha ziyâde bol para verilmek suretiyle esirlerden faydalanıyordu²³.

Taberî'ye göre²⁴ al-Mu'tasım, devamlı savaşların bunalıtığı ordunun iâşe ve teçhizat bakımından sıkıntı çekmemesi ve maneviyatının sarsılmaması gayesiyle yine Türk kumandanlarından Boga el-Kebîr idaresinde el-Afşın'a para ve zahire gönderdi. Bâbek, casusları vasıtasıyla Boga'nın zahire ile birlikte geldiğini öğrenince baskın yapmağa hazırlandı. Fakat onun böyle kıymetli bir yağma fırsatını kaçırmıyacağını bilen el-Afşın, aldığı tedbirlerle hem Boga'nın getirdiği zahire ve parayı kurtarmış hem de beklemediği bir anda Bâbek'e taarruz ve onu mağlup ederek al-Bazz'a çekilmeğe mecbur etmiştir. El-Afşın'ın bütün bu tedbirlerine rağmen zahire kolları ara sıra baskınlara maruz kalıyor ve bu durumlarda sıkıntıya düşen ordunun zahire ihtiyacı civar bölgelerden temin ediliyordu.

220 (835) kışını Berzend'de geçiren el-Afşın ilk baharda Bâbek'e karşı harekete geçti. Boga idaresindeki birlikleri Heştadsar²⁵ üzerine gönderirken kendisi de el-Bazz'a doğru ilerliyerek buranın 6 mil yakı-

22 Burada yalnız el-Afşın'ın Bâbek ile yaptığı mücadeleler üzerinde durulacağı için Bâbek'in zuhuru, takip ettiği siyaset ve el-Me'mûn devrindeki faaliyetleri hakkında bilgi verilmemiştir. Bu meseleler hakkında bkz. G. Hossein Sadighi, *Les Mouvements...*, 229-280; Fikret Işıltan, *Me'mûn* md. İ.A.; Osman Turan, *Bâbek* md. İ.A.

23 Belâzurî, 329; Taberî, III, 1170 vd. d.; İbn el-Esir, VI, 447 vd.

24 Taberî, III, 1175; *Chronique de Tabari Abu Ali Mohammad Bal'ami*, Fransızca trc. Herman Zotenberg, Paris 1958, IV, 525 vd., İbn el-Esir, VI, 449 vd. d.

25 Bu yer hakkında coğrafi eserlerde bile bilgi bulunmamıştır. Berzend yakınında bulunma ihtimali kuvvetlidir.

nında bulunan Dervez'de karargâh kurdu. Fakat bu sırada el-Afşın'ın haberi olmadan Boga, el-Bazz'a doğru yürüyüşe geçti ve şehre oldukça yaklaştı. Boga'nın ilerlediğini öğrenen Bâbek âni bir taarruzla onun birliklerine ağır zayıat verdirdi. Boga canını zor kurtarabildi ve el-Afşın'dan yardım istedi. El-Afşın kardeşi Fazl ile Boga'ya takviye kuvvetleri gönderdi²⁶.

Boga'nın mağlubiyetinden sonra Bâbek'e karşı 221 (836) yazında umumî bir hücumun yapıldığı görülmektedir. El-Afşın, kuvvetlerini iki kısma ayırarak bir kısmını Boga'nın idaresine verdi; diğer kısmının başında da kendisi olduğu halde iki koldan el-Bazz'a doğru harekete geçti. Şiddetli bir fırtınanın başlaması üzerine Boga, el-Afşın'dan habersiz karargâhına döndü. Ertesi gün el-Afşın Bâbek'in karargâhına hücum etti ve bol miktarda esir ve ganimet ele geçirdi. Esirler arasında Bâbek'in karısı da bulunuyordu. El-Afşın bu muzafferiyetten sonra Dervez'deki karargâhına döndü. El-Afşın'ın döndüğünden haberi olmayan Boga, havanın düzelmesi üzerine tekrar el-Bazz istikametinde yürüyüşe geçti. El-Bazz'a yarım millik bir mesafeye gelince el-Afşın'ın döndüğünü öğrendi. Hücumdan vaz geçerek ric'ate karar verdi. Bâbek'in kuvvetleri Boga'yı yalnız yakalayınca onu takibe koyuldular. Boga, arazinin müsait olmaması sebebiyle gündüzleri yürüyüşüne devam ediyor ve geceleri emin bir yerde konaklıyordu. Yine böyle konakladığı bir sırada hücumu uğrıyan Boga ağır kayıplar vererek Heştadsar'a çekildi ve bir müddet orada kaldıktan sonra Afşın'ın emri üzerine kışı geçirmek için Meraga'ya döndü. El-Afşın da kış mevsiminin gelmesi sebebiyle birliklerini kışlaklara dağıttı²⁷.

221 (835-836) kışını Berzend'de geçiren el-Afşın'a, ilkbaharda al-Mu'tasim tarafından İnak ve Cafer b. Dinâr nezaretinde gönderilen takviye kuvvetleri, zahire ve para geldi²⁸. Bunu haber alan ve durumunun gittikçe kötüleştiğini farkedenden Bâbek'in, Bizans İmparatoru Theophilos'a mektup yazdığına ve onu Abbasî İmparatorluğu'na karşı sefer yapmağa teşvik ettiğine dair kaynaklarda bazı rivayetler mevcut-

26 Taberî, III, 1188 vd.; İbn el-Esîr, VI, 456 vd.

27 Taberî, III, 1188 vd. d.; Taberî-Bel'amî, IV, 529 vd. d.; İbn el-Esîr, VI, 457 vd. Taberî-Bel'amî (IV, 531)'de el-Afşın'ın kışı geçirmek için Erdebil'e çekildiği kaydedilmektedir. Halbuki el-Afşın'ın, karargahını Berzend'de kurduğu yukarıda zikredilmişti. Bu durumda onun Erdebil'e çekilmesi Bâbek'e daha geniş hareket imkânı tanımış olacaktı. El-Afşın gibi bir kumandanın böyle bir hataya düşmeyeceği açıktır.

28 Taberî, III, 1195; Taberî-Bel'amî, IV, 531; İbn el-Esîr, VI, 461.

tur²⁹. Halifeden aldığı kuvvetlerle ordusunu takviye eden el-Afşın, Berzend'den ayrılarak el-Bazz yakınlarında bulunan Kelân-rûz'da³⁰ karrargâh kurdu. Bâbek de mukabil harekete geçerek Azîn adlı kumandanını el-Afşın'a karşı gönderdi. El-Afşın bir gece baskınında Azîn'in kuvvetlerini hezimete uğrattı³¹.

İki yıldan beri Bâbek ile savaştan el-Afşın, harekâtının son safhasına gelmişti. Arazinin müsait olmaması kısa zamanda kat'i neticenin alınmasını geciktiriyordu. Bu sebeple hedefe doğru kısa fasıllarla ilerliyen el-Afşın, 222 yılı başında (837 başları) kış olmasına rağmen el-Bazz önünde ordugâhını kurdu ve şehri muhasaraya başladı. Ordusunu muhtelif kısımlara ayırarak her kısmın başına güvendiği kumandanları geçirdi. Bunlar arasında Buharalı birliklerin kumandanı olan Buharhudat da bulunuyordu³².

El-Bazz'ın muhasara edilmesine rağmen, el-Afşın emniyet mülahazasıyla bir türlü umumî hücumu geçmeğe cesaret edemiyordu. İki ordu arasında bir vadinin bulunması, etrafın sık ormanlarla kaplı olması Bâbek'e çok iyi savunma yapma imkânı veriyordu. Bu durumda hücum eden taraf için büyük tehlike mevcuttu. Vadide ormanlar içinde pusuda bekliyen Bâbek'in kuvvetleri el-Afşın için tehlike kaynağı idi. Fakat muhasaranın uzaması el-Afşın'ın sabrını taşırdığı gibi Bâbek'in savunma tedbirlerinin ortaya çıkmasına da yardım ediyordu. El-Afşın nihayet ordusunun umumî arzusuna boyun eğerek toplu hücumu geçileceğini bildirdi³³.

El-Afşın, kumandanlarına şehrin etrafında muhtelif kesimler tayin ederek taarruza geçti. Beşir el-Türki emrindeki bir birliği şehrin karşı tarafında mevzi almış olan Azîn'in üzerine gönderildi. Beşir âni bir saldırı ile Azîn'i mağlup ederek el-Bazz'ı arkadan sıkıştırmaya başladı. Artık sonunun yaklaştığını anlayan Bâbek, el-Afşın'dan amân istediğinde bulunur. El-Afşın tarafından teklifinin kabul edilmesine rağmen, o, zaman kazanmak gayesiyle amân fermanının bizzat halife tarafından

29 Taberî, III, 1234; Taberî-Bel'amî, IV, 531; İbn el-Esîr, VI, 479.

30 Bu isim farsca olup «büyük nehir» manasına gelmektedir. Taberî, (III, 1195), Kelân-rûz'un Berzend'e üç mil mesafede, Yâkût (IV, 475) ise el-Bazz yakınında olduğunu kaydetmektedir. El-Bazz'ın Aras kıyısında bulunduğu dikkate alınınca Kelân-rûz'un da Aras olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

31 Taberî, III, 1195 vd.; *Kitâb el-Uyûn*, 390; İbn el-Esîr, VI, 461.

32 Taberî, III, 1201; Taberî-Bel'amî, IV, 535; İbn el-Esîr, VI, 462 vd.

33 Taberî, III, 1205 vd. d.; Taberî-Bel'amî, IV, 536 vd. d.; İbn el-Esîr, VI, 464 vd. d.

imza edilmesi şartını ileri sürdü. Bu teklifi kabul eden el-Afşın'ın kumandanlarına harbi durdurmaları için emir gönderdiği sırada Beşîr el-Türkî idaresindeki Ferganalılar'ın şehre girdiği haberini aldı. Bunun üzerine bütün ordu hücumu geçerek el-Bazz'a girmeğe muvaffak oldu. Şehir içinde şiddetli sokak çarpışmaları başladı. Neftle Bâbek'in sarayları yakıldı. Bu karışıklıklardan istifâde etmesini bilen Bâbek kaçmağa muvaffak oldu. El-Bazz üç gün müddetle yağma ve tahrib edildi³⁴.

El-Bazz'ın fetih tarihini kaynaklar aynı ayda gün farkları ile vermektedirler. Taberî³⁵ 20 Ramazan 222 (26 Ağustos 837) tarihini kaydetmektedir. Ya'kûbî³⁶ umumî hücumun 9 Ramazan (15 Ağustos) da başladığını yazmaktadır. Mes'ûdî³⁷ ise gün tasrih etmeden el-Bazz'ın Ramazan (Ağustos - Eylül) ayında fethedildiğini belirtmektedir. Görülüyor ki, el-Bazz'ın fethi hakkında verilen tarihler arasında fazla bir fark yoktur. Bu bakımdan Taberî'nin günüyle beraber verdiği tarihi kabul etmek daha doğru olur.

Bâbek'in firar ettiği anlaşılınca el-Afşın, onu takibe beş yüz kişilik bir birlik gönderdiği gibi geçmesi muhtemel görülen Erminiye beylerine (ermenice İşhan veya Naharar, arabca Bitrik) mektuplar yazarak Bâbek'i yakalayanlara büyük mükâfatlar vereceğini bildirdi. Gerçekten Bâbek, daha önce temasa geçtiği tahmin edilen Bizans İmparatoruna sığınmak istiyordu. Takibe memur edilen birlikler onu bir yerde kısırdılar ise de yine ellerinden kaçırdılar. Nihayet Erminiye'nin doğusunda Sahl b. Sunbat adlı bir Ermeni beyinin şatosuna sığınan Bâbek, el-Afşın'a gönderilen haber neticesinde bir av partisi esnasında yakalandı. El-Afşın Berzend'e döndüğü sırada Bâbek de oraya getirildi³⁸.

Bâbek'in esir edildiği haberi Halife al-Mu'tasım'a bildirildi ve onun emri üzerine Samerra'ya hareket edildi. Zafer haberinin Samerra'ya gelmesi üzerine al-Mu'tasım el-Afşın'a uzun bir mektup yazarak onu tebrik etti³⁹. Ordu merkeze yaklaşınca başta halifenin oğlu al-Vâsık ol-

34 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 579; Taberî, III, 1216 vd. d.; Taberî-Bel'amî, IV, 538 vd. d.; Mes'ûdî, *Murûc el-Zeheb*, nşr. ve fransızca trc. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Paris 1861-1877, VII, 123 vd.

35 Taberî, III, 1197; İbn el-Esîr, VI, 462.

36 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 578.

37 Mes'ûdî, *Kitâb el-Tenbih ve'l-İşrâf*, ed. M.J. de Goeje, Leiden 1894, 353.

38 Taberî, III, 1219 vd. d.; Mes'ûdî, *Murûc el-Zeheb*, VII, 124 vd.; İbn el-Esîr, VI, 472.

39 Bu mektubun metni için bkz. Kalkaşendî, *Kitâb Subh el-A'şâ*, Kahire 1922, VI, 400 vd. d.

duğu halde bütün devlet ricâli tarafından istikbal edilen el-Afşın, 2 Safer 223 (3 Ocak 838) tarihinde büyük bir merasimle Samerra'ya girdi. Bâbek ertesi gün halifenin huzurunda ve halkın önünde önce kol ve bacakları kesilmek suretiyle idâm edildi⁴⁰.

Bâbek'in yakalanması ve idâmı İslâm âleminde umumî sevince vesile olmuştur. Devrin meşhur şâirleri el-Afşın'ı metheden kasîdeler yazmışlardır⁴¹. Halife al-Mu'tasım da, bu başarılarından dolayı Afşın'a murrassa tac, hil'at ve bol miktarda para verdi, aynı zamanda Sind valiliğine tayin etti⁴². 20 seneden beri devletin başına büyük gâileler açan Bâbek'in yakalanmasında el-Afşın'ın gösterdiği askerî başarı, halife nezdinde ona büyük bir itibar sağlamış ve kumandanlar arasında birinci sırayı işgâl etmesine yardım etmiştir.

El-Afşın, Bâbek ile savaşırken Türk birlikleri ile Bağdad halkı arasında gittikçe şiddetlenen geçimsizlik sebebiyle Halife el-Mu'tasım hilafet merkezini Bağdad'dan Samerra'ya nakletti⁴³. Yeni kurulan bu şehirde Türk kumandanlarına araziler tahsis edilerek maiyetleri ile birlikte yerleşmeleri temin edildi. Samerra'nın kurulduğu sırada el-Afşın'ın hazine bulunmamasına rağmen şehrin doğusunda ve Matîra diye adlandırılan mahallé el-Afşın ve birliklerine verildi. Matîra'da el-Afşın için saray, birliklerine kışlalar, zarurî ihtiyaçları karşılamak gayesiyle çarşılar ve sosyal tesisler inşa edildi⁴⁴.

El-Afşın'ın katıldığı ikinci büyük askerî hareket Amorian (Ammuriye) seferidir. Abbasî kuvvetlerinin Bâbek gâilesiyle meşgul bulunmasından istifade etmek isteyen Bizans imparatoru Theophilos, İslâm kaynaklarının verdikleri malûmata göre ise kötü durumda kalan Bâbek'in imparatora yazdığı mektupta, halifenin, bütün kuvvetlerini kendi üzerine gönderdiğini, bu sebeple İslâm ülkesine karşı taarruza geçmenin uygun olacağını belirtmesi sebebiyle⁴⁵, giriştiği Zibatra (bugünkü Do-

40 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 579; Taberî, III, 1229; Mes'ûdî, *Murûc el-Zeheb*, VII, 125 vd.

41 Teberî, III, 1233; ayrıca bkz. Abdul Haq, *Historical poems in the Divan of Abu Tammam*, *Islamic Culture*, XIV, 20 vd.

42 Taberî, III, 1233.

43 Samerra'nın kuruluşu, gelişmesi ve burada cereyan eden tarihi hadiseler için bkz. E. Herzfeld, *Geshichte der Stadt Samarra*, Hamburg 1948; Osman S.A. İsmail, *The Founding of a New Capital: Samarra*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXXI, part 1, 1966, 1-13; Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphates*, Cambridge 1930, 53 vd.

44 Ya'kûbî, *Kitâb el-Buldân*, 259.

45 Taberî, III, 1234; *Kitâb el-Uyûn*, 389 vd.; İbn el-Esîr, VI 479.

ğanşehir) katliâmının⁴⁶ öcünü almak için Halife el-Mu'tasım 223 (838) ilk baharında büyük bir ordu ile Amorion üzerine sefere çıktı⁴⁷.

Abbasi devleti kuvvetlerinin büyük bir kısmı Halife el-Mu'tasım'ın emrinde Tarsus ve Gülek Boğazı yoluyla Ankara istikametinde ilerlerken, el-Afşın kumandasındaki ikinci kısmı ise Seruç (Suruç) ve Malatya üzerinden Anadolu içlerine girmekte idi. Hazırlanan plâna göre iki ordu Ankara'da birleşecekler ve buradan beraberce Amorion üzerine yürüyeceklerdi⁴⁸.

El-Afşın'ın maiyetindeki birliklerin sayısı hakkında İslâm kaynaklarında en ufak bir bilgiye rastlanmamıştır. Buna mukabil Süryani Mihail, el-Afşın'ın birliklerinin 30 bin kadar olduğunu⁴⁹, Bizans kaynakları ise bu kuvvetlerin Arab, Ermeni ve 10 bin kadar Türk'ten meydana geldiğini belirtmektedirler⁵⁰. Bu durumda, kesin olmamakla beraber Süryani Mihail'in verdiği rakamın gerçeğe yakın olduğunu kaydetmekle yetineceğiz. El-Afşın'ın Anadolu'da Turhal yakınına gelinceye kadar hangi yolu takip ettiği ve yolculuk sırasında Bizans kuvvetleriyle bir mücadeleye girişip girişmediği hakkında da bir bilgiye sahip değiliz.

Abbasi kuvvetlerinin taarruza geçtiğini haber alan Bizans imparatoru Theophilos 838 Mayıs'ı başlarında İstanbul'dan hareketle Eskişehir'e geldi. Buradan başta Amorion olmak üzere diğer önemli şehirlere savunma kuvvetleri gönderdi⁵¹. Kısa bir müddet Eskişehir'de kalan Theophilos, İslâm kuvvetlerini İç Anadolu'da karşılamak gayesiyle Kızılırmak sahiline gelerek karargah kurdu. Burada Halife el-Mu'tasım'ı beklerken Abbasi kuvvetlerinin diğer kısmının Armeniakon teması tarafından ilerlemekte olduğunu öğrendi. Bunun üzerine, el-Mu'tasım ile karşılaşmadan önce doğudan ilerlemekte olan kuvvetleri imha etmek gayesiyle ordusunu iki kısma ayırarak bir gurubunu Kızılırmak sahilindeki karargahında bıraktı ve diğer gurubu ile el-Afşın üzerine hareket etti⁵². Bu sırada el-Afşın, Bizans kaynaklarının Anzen diye bahsettik-

46 Bizans imparatoru Theophilos'un Zibatra seferi hakkında bkz. A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes, I, La Dynastie d'Amorium*, Bruxelles, 1935, 137 vd. d.

47 Ya'kübî, *Tarih*, II, 581 vd.; Mes'ûdî, *Murûc el-Zeheb*, VII, 135; Taberî, III, 1235 vd. d.; İbn el-Esîr, VI, 480.

48 Taberî, II, 1236; Mes'ûdî, *Murûc el-Zeheb*, VII, 135; İbn el-Esîr, VI, 481 vd.

49 Süryani Mihail, III, 95.

50 Genesisios, ed. Carol Bachmann, Bonn 1834, 67; Theophanes Continuatus, ed. İmanuel Bekker, Bonn 1838, I, 126 vd.

51 A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 146 vd.

52 Taberî, III, 1239 vd.; İbn Miskeveyh, 486; İbn el-Esîr, VI, 483.

leri dağın eteğinde bulunan Dazimon'a⁵³ gelmişti. Theophilos, el-Afşın'ın bulunduğu mahallin yakınına gelerek karargah kurdu. Öncü kol-ları vasıtasıyla el-Afşın'ın kuvvetleri hakkında bilgi toplıyan imparator, ileri gelen kumandanları ile durumu müzakere etti ve müzakereler ne-ticesinde fazla vakit kaybetmeksizin hücumla geçilmesine karar ve-rildi⁵⁴.

Harp, ertesi gün, Taberî'nin bildirdiğine göre ise 25 Şaban 223 (22 Temmuz 838) tarihinde başladı⁵⁵. Ancak savaşın tafsilatına geçmeden önce Taberî'nin vermiş olduğu bu tarih üzerinde durmak icap etmektedir. Bilindiği gibi Amorion muhasarası 1 Ağustos 838 tarihinde baş-lamıştır⁵⁶. Bu durumda Dazimon savaşının 22 Temmuz'da olması şüp-heyi çekmektedir. Çünkü 22 Temmuz'da Turhal yakınında büyük bir savaş yapmış olan el-Afşın'ın 10 gün içinde ordusuyla Amorion önüne gelmesi imkânsızdır. Kaldı ki, yine Taberî'nin bildirdiğine göre el-Afşın Ankara'da halife ile bir kaç gün kalmış ve Ankara'dan Amorion'a 7 günde gelmiştir⁵⁷. Ankara ile Amorion arası 200 km. kadardır. Bu me-safe için verilen 7 günlük yürüyüş normaldir. Turhal ile Ankara arasının ise 380 (kuş uçuşu) km. lik bir yol olduğu göz önüne alınırsa Ta-berî'nin Dazimon savaşı hakkında verdiği tarihin doğru olamayacağı kesinlikle ortaya çıkmış olur. Bu durumda Dazimon savaşının cereyan ettiği tarihi Temmuz başlarına almamız gerekmektedir.

Bizans kuvvetlerinin taarruzu ile başlayan savaş, ilk anlarda el-Afşın'ın aleyhine geliyordu. Öncü kuvvetlerini meydana getiren Arab ve Ermeni birlikleri yavaş yavaş gerilemeğe, hattâ saflarını terkederek kaçmağa başladılar. Fakat öğleye doğru ordunun süvari gurubunu mey-dana getiren Türkler, Bizans kuvvetleri üzerine hücumla geçerek devam-lı ok atışlarıyla ilerlemekte olan düşmanı durdurmağa muvaffak oldu-lar. Artık savaşın kaderi değişmişti. Türkler'in bu âni ve şiddetli taarru-zu neticesinde Bizans safları dağılmağa başladı. İmparator Theophi-los'un yanında az bir kuvvet kalmıştı. El-Afşın'ın kuvvetleri tarafından muhasara edilen Theophilos'u bu kötü durumdan karanlığın basması ve

53 Turhal yakınındaki Dazmana olma ihtimali kuvvetlidir. Bkz. E. Honigmann, *Bi-zans Devletinin Doğu Sınırı*, türkçe trc. Fikret İşıltan, İstanbul 1970, 58 not 3.

54 Genesis, 68, Theophanes Continuatus, I, 127.

55 Taberî, III, 1256; İbn el-Esîr, VI, 484.

56 A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 161.

57 Taberî, III, 1244; İbn Miskeveyh, 489; İbn el-Esîr, VI, 484.

yağan yağmur sebebiyle Türklerin kullandıkları yayların kirişlerinin gevşemesi kurtardı⁵⁸.

El-Afşın, bu zaferi müteakip Ankara'ya gelerek el-Mu'tasım ile birleşti. Bir kaç gün Ankara'da istirahat eden İslâm ordusu yeniden tanzim edilerek sağ kanat kuvvetleri el-Afşın'ın, sol kanat kuvvetleri Aşnas el-Türkî'nin ve merkez kuvvetleri de el-Mu'tasım'ın kumandasına verildi. Ankara'dan hareket eden ve Theophilos'un Dazimon'da yenilmesi sebebiyle mukavemet edebilecek hiç bir kuvvetle karşılaşmayan Abbasî ordusu 7 günlük bir yürüyüşten sonra Amorion önlerine gelerek şehri muhasara altına aldı⁵⁹.

6 Ramazan 223 (1 Ağustos 838) tarihinde başlayan⁶⁰ Amorion muhasarası esnasında el-Afşın'ın kahramanlıkları kaynaklarda geniş bir şekilde anlatılmaktadır⁶¹. 12 gün devam eden muhasara sonunda şehrin zaptı ve tahribi sırasında el-Afşın'ın rolü büyük olmuştur. Sefer dönüşü esnasında ortaya çıkarılan el-Abbas b. el-Me'mûn'un suikast teşebbüsünün de bertaraf edilmesinde el-Afşın'ın yine ön şafta olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim el-Abbas, cezalandırılması için el-Afşın'a teslim edilmişti⁶².

Halife el-Me'mûn devrinde başlayan ve el-Mu'tasım devrinde devam eden el-Afşın'ın askerî başarıları sebebiyle halife nezdinde ve devlet erkânı arasında haklı olarak kazandığı nüfûz ve itibar, devlet ricâli, özellikle Arab ilerigelenleri arasında kendisine karşı kıskançlık ve kin doğurmuştur. El-Afşın'ın rakipleri, onun halife ve ordu nezdindeki itibarını sarsmak için en küçük fırsatları bile kaçırmıyorlardı.

El-Afşın'ın durumunun sarsılmasında rol oynayanların başında Horasan valisi Abdullah b. Tahir gelmektedir. El-Me'mûn hilâfetinde, babası Tahir'in nüfûzundan istifade cihetine gidip ve bazı başarılarla da vaziyetini kuvvetlendiren Abdullah'ın, el-Afşın'ın kazandığı başarılar ve Horasan'ı ele geçirmek için gizliden gizliye girişmiş olduğu faaliyetler sebebiyle ona karşı cephe almış olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynak-

58 Genesios, 67; Theophanes Continuatus, I, 127 vd.; krş. A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 156 vd. d.; J.B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire (802-863)*, London 1912, 265.

59 Taberî, III, 1244 vd. d.; İbn Miskeveyh, 489; *Kitâb el-Uyûn*, 392; İbn el-Esîr, VI, 484 vd.

60 Taberî, III, 1256; ayrıca bkz. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 161.

61 Taberî, III, 1250 vd.; İbn Miskeveyh, 492 *Kitâb el-Uyûn*, 394.

62 Taberî, III, 1264 vd.; İbn el-Esîr, VI, 490.

ların belirttiğine göre⁶³ bu iki şahsiyet arasındaki rekabet, el-Afşın'ın Bâbek isyanını bastırmakla meşgul bulunduğu zaman patlak vermiştir: El-Afşın, Bâbek ile savaşırken civar beylerden gelen hediyelerle ele geçirdiği ganimetleri halifeye değil Uşrusana'ya gönderiyordu. El-Afşın'ın paralarını Uşrusana'ya götürenler Abdullah'ın vilâyeti olan Horasan'dan geçmek zorunda idiler. Bu durumun tekerrür etmesi üzerine, fırsatı kaçırmak istemiyen Abdullah, vaziyeti el-Mu'tasım'a bildirdi. Halife, Abdullah b. Tahir'den gönderilen paraların miktarının kendisine bildirilmesini istedi. Böylece halifenin de desteğini kazanan Abdullah, el-Afşın'ın adamlarından götürmekte oldukları paraları alarak Samerra'ya gönderdi. Bu hâdise, el-Afşın ile Abdullah'ın arasında içten içe devam etmekte olan rekabet ve kinin ortaya çıkmasına ve bu iki kumandan arasında amansız bir mücadelenin başlamasına sebep oldu.

Bâbek isyanının bastırılmasından sonra imparatorluk dahilinde şöhret ve itibarını kuvvetlendiren el-Afşın'ın, bu nüfûzundan istifade ederek o zaman Abbâsî imparatorluğunun gerek mâlî ve gerekse siyâsî kudret bakımından en önemli vilâyetleri arasında yer alan Horasan'ı ele geçirmek için çalıştığı, bunu anlayan Abdullah'ın da mukabil harekete geçerek halife nezdinde el-Afşın'ın itibarını sarsmak ve böylece en büyük rakibini bertaraf etmek için küçük fırsatlardan bile istifade ettiği, bu cümleden olarak Mâzyâr b. Karin'in isyanında el-Afşın'ın rolü olduğuna dair halifeye verdiği malûmatın da bu meşhur kumandanın sukutunda mühim rol oynadığı kaynaklarda belirtilmektedir⁶⁴.

Abdullah b. Tahir'in bu faaliyetleri yanında merkezde de buna muvazi olarak el-Afşın'ın aleyhinde bazı hâdiselerin cereyan ettiği dikkati çekmektedir. Merkezdeki el-Afşın aleyhtarları gurubun başında, Halife el-Mu'tasım üzerinde oldukça nüfûzlu olduğu anlaşılan baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd bulunuyordu. Kaynakların verdiği bilgilerde⁶⁵ el-Afşın ile Ahmed b. Ebî Du'âd mücadelesi, iki kişinin şahsî menfaat ve siyâsî çekişmenin neticesinde değil, el-Me'mûn zamanında başlayan ve el-Mu'tasım'ın halife olmasıyla kendini hissettirmeğe başlayan devlet idaresinde

63. Taberî, III, 1304 vd.; İbn Miskeveyh, 517 vd.; İbn el-Esîr, VI, 511.

64. Taberî, III, 1269; İbn Miskeveyh, 502; İbn el-Esîr, VI, 510 vd.

65. Dineverî, *Ahbâr el-Tivâl*, ed. V. Guirgass, Leiden 1888, 401; Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *Kitâb el-Ağânî*, Bulak 1285, VII, 154; Tenûhî, *Kitâb el-Ferec ba'd el-Şidde*, Kahire 1938, II, 68 vd.; Sibî İbn el-Cevzî, *Mirât el-Zamân*, Toprakı Sarayı III. Ahmet Ktb. No. 2907, IX, 112^a vd., 129^b vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât el-Â'yân*, nşr. Muhammed Muhyiddin, Kahire 1948, I, 64.

Türk nüfuzunu kırmak için Arab partisinin giriştiği mukabil hareketten ileri geldiği açıkça görülmektedir. Bu husus ileride bahsedeceğimiz mahkeme safahatında da görülecektir.

El-Afşın'ın sukutunu hazırlayan sebeplerin birisi de, Bâbek gâilesinin ortadan kaldırılmasından sonra Samerra'ya dönen el-Afşın'ın Azerbaycan'da vekil olarak bıraktığı akrabası Mengü-çur'un isyan etmesi ve rakiplerinin bunu halife nezdinde istismar çihetine gitmeleridir⁶⁶.

Bütün bunlara rağmen el-Afşın'ın bertaraf edilmesi ordu içindeki kumanda heyetini elde etmekle mümkün olabilirdi. Adeta başkumandanlık mevkiinde bulunan el-Afşın'ın her hangi bir şekilde ortadan kaldırılması ordu içinde karışıklığa sebebiyet verebilirdi. Bu bakımdan Aşnas, Boga el-Kebîr ve İnak gibi Türk asıllı kumandanları, el-Afşın'ın kendilerinki ile mukayese kabul etmeyecek kadar büyük itibarını kıskandırmak suretiyle, onları, Abdullah b. Tahir'in şikâyet ve iftiralарını destekletmek suretiyle ordudan emin olduktan sonra el-Afşın'a karşı harekete geçildiği anlaşılıyor.

Kaynaklar el-Afşın'ın tevkif sebebini bir süikast teşebbüsü olarak göstermektedirler⁶⁷. Taberî ve ondan naklettikleri anlaşılın diğer me hazlar bu hususta şu bilgiyi veriyorlar: Son zamanlarda el-Mu'tasım'ın kendisine karşı tutumunun değiştiğini ve aleyhinde bazı dolapların döndüğünü farkedenden el-Afşın, halife ve ordu kumandanlarının meşgul bulunduğu bir sırada Musul'a ve oradan da hâlâ valisi bulunduğu Ermeniyye ve Azerbaycan yoluyla Hazarlar ülkesine kaçmayı tasarladı ise de bunu kendi emniyeti bakımından tehlikeli bulduğu için tatbik mevkiine koymaktan çekindi. Bu plânını gerçekleştirme imkânını bulamayınca halife ve diğer devlet erkânına sarayında bir ziyafet vermeği ve gelenleri zehiretmeyi, halife gelmediği takdirde aynı işi kumandanlara yapmayı tasarlamıştı. Bu plân başarı ile tatbik edildiği takdirde kendisini takip edecek kuvvet kalmıyacağı için rahatça memleketi Uşrusana'ya kaçabilecekti. Fakat bu plânını da bir türlü tatbik mevkiine koymıyordu. Nihayet adamlarından birisi, el-Afşın'dan korktuğu için durumdan Halife el-Mu'tasım'ı haberdar etti. Bunun üzerine el-Afşın halife sarayına davet edilerek hapse atıldı.

El-Afşın'ın, tevkif sebebi olarak gösterilen halife ve diğer erkânı ze-

66 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 583 vd.; Taberî, III, 1301; İbn el-Esîr, VI, 505 vd.

67 Taberî, III, 1305 vd.; İbn Miskeveyh, 518; *Kitâb el-Uyûn*, 404; İbn el-Esîr, VI, 512.

hirlime teşebbüsünden, biraz ileride göreceğimiz mahkeme safahatında hiç bahsedilmemesi dikkat çekmektedir. Eğer böyle bir husus varit olsa idi, hiç şüphesiz bu husus ele alınarak el-Afşın hakkında daha kolay karara varılır ve derhal idam edilirdi. Mâzyâr b. Karin'i teşvik etme babilinde da el-Afşın'ın rolü olduğu, mahkeme esnasında verilen cevaplardan anlaşılacağı gibi, pek zayıf bir ihtimaldir. Mengü-çur'un isyanı mahkemede mevzubahs edilmemiştir. Eğer başta Taberî olmak üzere diğer kaynakların bahsetmiş oldukları suikast teşebbüsü, Mâzyâr ve Mengüçur'un el-Afşın tarafından isyana teşvik edilmeleri mevcut olsa idi, bunlardan birisinin bile isbatı halinde onun idamina karar verilmesi elbette muhakkak olurdu. Bunun için bahsi geçen sebeplerin el-Afşın'ı zayıflatmak için halifeye bildirilen bir nevi şantaj olduğu akla gelmektedir.

El-Afşın'ı mahkeme etmek için kurulan heyette Vezir Mahammed b. Abdülmelik el-Zeyyât, Baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd ve Abdullah b. Tahir'in akrabası olan Bağdad valisi İshak b. İbrahim b. Mus'ab bulunuyordu⁶⁸. Burada dikati çeken husus, mahkeme heyetini teşkil eden şahısların el-Afşın'ın amansız rakipleri olmalarıdır. Bu heyetin âdil bir karara varması pek düşünülmez.

Mahkemede hazır bulunduğunu bildiren Hârûn b. İsa b. Mansur adındaki birisinin Taberî'de kayıtlı bulunan rivâyetine göre⁶⁹, mahkemede hâkimler heyeti diyebileceğimiz yukarıda adı geçen şahıslardan ve bir kaç şahitten başka kimse bulunmuyordu. Bu şahitler, Mâzyâr b. Karin, el-Mûbez, Soğd meliklerinden el-Merzûbân b. Türkeş ve Soğdlu iki kişiden ibaretti. El-Mu'tasım'ın mahkemede hazır bulunup bulunmadığına dair kaynaklarda bir kayıt yoktur.

Mahkemede ilk şahitliği Soğdlu iki kişi yaparak, el-Afşın'ı, bir put-hâneyi câmi yaptıkları için kendilerini dövmekle itham ettiler. El-Afşın, bu iki şahsın iddialarının doğru olduğunu kabul ve Soğd melikleri ile yaptığı anlaşma hilâfına hareket ettikleri için bu cezayı verdiğini açıkça beyan etmiştir. Bundan sonra Muhammed b. Abdülmelik el-Zeyyât, el-Afşın'a yanında bulunan süslü ve kâfirlerin dinlerinden bahseden kitabın ne olduğunu sordu. El-Afşın bahsedilen kitabın atalarından miras kaldığını, içinde İnan edebiyatı ve Mecûsî dinine âit bilgiler bulundu-

68 Taberî, III, 1309; İbn Miskeveyh, 520; İbn el-Esîr, VI, 513.

69 Taberî, III, 1308.

ğunu, kendisinin yalnız edebî kısmını okuduğunu bildirdi ve böyle bir kitabın yanında bulunmasıyla dinden çıkmış olamayacağını ilâve etti⁷⁰.

Soğlu iki kişinin şahitliğinden sonra el-Mûbez söz alarak, el-Afşın'ın boğulmuş hayvan eti yediğini, kendisini de bu şekilde hareket etmeğe teşvik ettiğini, Arablar'ın arasına girip bazı adetleri benimsemesine rağmen hâlâ eski dinine sadık kaldığını ve sünnet olmadığını söyledi. El-Mûbez'in bu iddialarına karşılık el-Afşın mahkeme heyetine el-Mûbez'in güvenilir bir adam olup olmadığını sordu. Hâkimler heyeti «hayır» cevabını verince el-Afşın «o halde güvenmediğiniz bir adamın şahitliğini nasıl kabul ediyorsunuz?» karşılığını verdi. Bundan sonra el-Mûbez'e dönerek onu itham edince o da mahkemeden çıktı⁷¹.

El-Mûbez'den sonra el-Merzûbân b. Türkeş, hâkimlerin huzuruna gelerek el-Afşın'a «memleketin halkı sana yazdıkları mektuplarda nasıl hitap ediyorlar?» diye sordu. El-Afşın «babama ve dedeme yazdıkları gibi» cevabını verdi. Bunun üzerine el-Merzûbân b. Türkeş «kulu filân oğlu filândan ilâhların ilâhına» şeklinde yazmazlar mı?» diye sordu. El-Afşın «evet» cevabını verince, Muhammed b. Abdülmelik el-Zeyyât müdahale ederek «müslümanlar kendilerine bu şekilde bir hitaba tahammül edemezler» dedi. Buna mukabil el-Afşın «onlar babama, dedeme ve müslüman olmamdan önce bana bu şekilde hitap ederlerdi. Aynı ananeyi devam ettirmediğim takdirde bana itaat etmiyeceklerinden korktuğum için bu şekilde yazmalarına ses çıkarmadım» tarzında cevap verdi⁷².

El-Merzûbân b. Türkeş'ten sonra Mâzyâr b. Kârin sorguya çekildi. El-Afşın'a Mâzyâr ile mektuplaşıp mektuplaşmadığı sorulunca, el-Afşın böyle bir şeyin olmadığını beyan etti. Aynı soru Mâzyâr'a sorulduğu zaman, el-Afşın'ın kardeşinin kendi kardeşine mektup yazdığını ve mektuplarında «dinimizi benden, senden ve Bâbek'ten başka kimse kurtaramaz. Bâbek akılsızlığının cezasını çekti. Onu kurtarmak için uğraştımsada beceriksizliğinden kötü akibete sürüklendi. Eğer sen halifeye karşı isyan edersen benden başka yardımına kimse gelemes. Halifenin gönderdiği kuvvetleri kolaylıkla bertaraf edebiliriz ve böylelikle dinimiz kurtulmuş olur» diye yazıyordu. Bunun üzerine el-Afşın, «bu adam kardeşi ile kardeşim arasındaki bir meseleden bahsediyor. Bu

70 Taberî, III, 1309; *Kitâb el-Uyûn*, 405 vd.; İbn el-Esîr, VI, 513.

71 Taberî, III, 1309; *Kitâb el-Uyûn*, 406; İbn el-Esîr, VI, 514.

72 Taberî, III, 1310; İbn el-Esîr, VI, 514 vd.

husus beni ilgilendirmez. Eğer bu mektubu ben yazmış olsaydım önce onu kendi tarafıma kazanırdım» cevabını verdi. Bunu müteakip Ahmed b. Ebî Du'âd, el-Afşın'a bazı sualler sordu ve hepsi de el-Afşın tarafından cevaplandırıldı⁷³.

Mâzyâr'ın da dinlenmesinden sonra mahkeme heyeti vaziyetin aydınlandığına kanaat getirerek el-Afşın'ın tekrar hapsedilmesine karar verdi ve el-Afşın da kendisi için yapılmış hususî hapis haneye atıldı.

Mahkeme safahatında görüldüğü gibi, el-Afşın'a yöneltilen ithamlar onun müslüman olmadığına dâirdi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, el-Afşın, Halife el-Me'mûn zamanında müslüman olarak bazı isyanların bastırılmasında ve Amorion seferinde büyük başarılar göstermiştir. Bilhassa Bâbek gâilesinin ortadan kaldırılmasında gösterdiği azim ve gayret, onun, Mâzyâr'ın ileri sürdüğü gibi Bâbek ile aynı fikirde olmadığını açıkça göstermektedir. Eğer el-Afşın, kaynakların kaydettikleri gibi müslüman olmasa idi, Bâbek isyanını bastırmağa memur edildiği zaman onunla anlaşır ve pek âlâ halifeye karşı gelebilirdi. Bu sebeple el-Afşın'ın müslümanlığı gerçekten kabul etmediği ihtimali oldukça zayıftır. Ancak müslüman olduktan sonra eski alışkanlıklarının bir kısmını terkedemediği iddiası doğru olabilir. Nitekim el-Afşın bu hususları hâkimler huzurunda çekinmeden itiraf etmiştir.

Kaynakların, el-Afşın'ın el-Mu'tasım nezdindeki itibarının sarsılması, tevkif sebebi ve mahkeme hakkında verdikleri bilgilere tarafsız bir gözle bakıldığı takdirde bahsi geçen ithamların rakipleri tarafından el-Afşın'a karşı yöneltilen komplonun son merhalesini teşkil ettiği görülür. Zamanındaki dinî taassubu göz önüne alacak olursak el-Afşın'ın itibarını sarsmak ve onu bertaraf etmek için bundan daha iyi bir çarenin olamayacağını görürüz.

El-Afşın'ın uzun bir müddet hapis hânede kaldığı anlaşılmaktadır. Kitâb el-Uyûn'da onun bir yıla yakın hapis hânede kaldığı kaydedilmektedir⁷⁴. Taberî'nin, müddet bildirmemekle beraber, verdiği bilgiden aynı neticeyi çıkarmak mümkündür⁷⁵. Taberî, el-Afşın'ın mahkemesini 225 yılı sonlarında (840 sonları) vermektedir. Aynı müverrihin verdiği müteakip bilgilerde ise yeni meyveler olduğu zaman el-Mu'tasım'ın el-

73 Taberî, III, 1311; İbn el-Esîr, VI, 515.

74 *Kitâb el-Uyûn*, 406.

75 Taberî, III, 1314. Ya'kûbî (*Tarih*, II, 584), el-Afşın'ın 226 (840-841) yılında hapsedildiğini kaydetmekte ise de, kanaatimizce bu müverrih el-Afşın'ın hapsedilme tarihi ile ölüm tarihini karıştırmıştır.

Afşın'a meyve gönderdiği haberi bulunmaktadır. Bu da 841 yılı ortalarına tesadüf etmektedir. Binaenaleyh el-Afşın bir yıla yakın hapishâne-
de kalmıştır.

El-Afşın'ın suçlu görülüp hapsedilmesine rağmen el-Mu'tasım'ın ona karşı hâlâ bir nevi sevgi ile bağlı kalmakta devam ettiği görülmektedir. Nitekim, biraz öncede belirtildiği gibi, halife, hapishâne-
de bulunan bu eski kıymetli kumandanına oğlu el-Vâsık ile mevsim meyveleri göndermiştir. Aynı rivayet, el-Afşın'ın bu gönderilen meyvelerden yemediğini ve halifenin kendisine meyve yerine söyleyeceklerini ona nakledecek mutemet birisini göndermesini, el-Mu'tasım'ın da onun bu dileğini kabul ettiğini, hapishâneye Hamdûn b. İsmail'i gönderdiğini ve el-Afşın'ın da halifeye arzedilmek üzere şu sözleri söylediği belirtilmektedir⁷⁶. «Ey efendim! Bana iyilik ettin ve şerefimi yükselttin. Adamlarından beni üstün tuttun. Sonra doğruluğunu iyice tahkik etmeden hakkımdaki ithamları kabul ettin. Fakat bunların nasıl olabileceğini, benim bunları nasıl yapabileceğimi düşünmedin. Mengü-çur'u isyana benim teşvik ettiğime ve ona karşı gönderilen kumandana harbetmemesi hususunda telkinde bulunduğuma inandın. Sen harbi bilen, harp yapmış olan ve ordulara kumanda etmiş birisisin. Hiç bir ordu kumandanının ordusuna düşmanla karşılaştığı zaman harp yapmayınız demesi mümkün müdür? Bunu hiç kimse yapmaz. Sen benim en yakınımısın. Ben senin kullarından biriyim ve senin sayende bu hale geldim...»

El-Afşın'a, uzun müddet kaldığı hapishâne-
de ekmek ve sudan başka yiyecek verilmiyordu. Bu vaziyetin devamı el-Afşın'ı maddeten ve manen yıpratmıştı. Nihayet Şaban 226 (Mayıs-Haziran 841) tarihinde hapishâne-
de öldü. Ölümünden sonra evi arandığı zaman putlar ve mecûsî dinine âit kitapların bulunduğu, bundan dolayı müslüman olmadığına kanaat getirilerek cesedinin Bâb el-Amme'de çarmıha gerildiği, daha sonra yakılarak küllerinin Dicle'ye atıldığı rivayet edilmektedir⁷⁷.

El-Afşın'ın hapishâne hayatı, ölmesi, cesedinin çarmıha gerilmesi, yakılması, küllerinin Dicle'ye atılması ve evinin ancak ölümünden sonra aranılarak kendisini irtidatla itham ettirecek delillerin bulunmuş olması hakkındaki bütün bu rivayetlerin şüpheyi davet ettiklerini belirtmeliyim.. Mahkeme safahatının, ileri sürülen ithamların hiç birisini is-

76 Taberî, III, 1314 vd. d.; İbn Miskeveyh, 524 vd.; İbn el-Esîr, VI, 517.

77 Taberî, III, 1318; Kitâb el-Uyûn, 407.

bata yaramadığı belli olduğuna göre el-Afşın neden tahliye edilmemiştir? Hapishânedede bir rivayete göre yalnız ekmek ve su ile yaşamak zorunda bırakılmış olmasına rağmen halifenin, meyve göndermek suretiyle sevgi izharı neyi ifade etmektedir? Bahsedilen devrin zihniyet ve adetlerine göre halife el-Afşın'ı istediği zaman kimseye danışmadan serbest bırakma veya idam ettirme hakkına sahip olduğu halde neden bu yolların birisini seçmemiştir?. Evinde daha ilk tevkifi sırasında araştırma yapılmamış olması ve bu işin ölümünden sonraya taliki izah edilememektedir. Bütün bu hususlar, el-Afşın'ın ortadan kaldırılmasına bir esrar perdesi çekmektedir.

Ancak Halife el-Me'mûn ve bilhassa el-Mu'tasım'ın, sistemli bir şekilde Türkler'den askerî birlikler meydana getirmeleri neticesinde zamanla bu birliklerin ordunun en sağlam unsurunu teşkil ederek siyasî meselelerde bile söz sahibi olmağa başlamaları, Abbasiler'in iktidara gelmelerinden beri devlet idaresindeki eski kudret ve mevkilerini kaybetmiş olan Arablar'ın, bir kaç defa teşebbüs ettikleri halde elde edemedikleri iktidar koltuğuna sahip olmak için yeniden harekete geçerek kendilerine hedef olarak başkumandan durumunda olan el-Afşın'ı seçtikleri ve kuvvetle neticeye varamıyacaklarını anlıyarak çeşitli ithamlarla onun, gerek halife ve gerekse efkâr-ı umumiye nezdinde itibarını zayıflatmak suretiyle bertaraf ettikleri ihtimali üzerinde durmak icap eder. Nitekim Halife el-Mütevekkil'den itibaren Türkler ile halifeler arasında açık ve kanlı bir şekilde mücadelelerin başlaması bu görüşümüzü teyid eder mahiyettedir.

El-Afşın'ın bu şekilde ortadan kaldırılması Arab unsurunun bir başarısı ve tekrar iktidarı ele geçirmek için kazandıkları bir muvaffakiyet olarak görünmesine rağmen, ordu kumandan heyetini ellerinde bulduran Türkler'in halifeyi tamamen tesirleri altına aldıkları da gözden kaçmamaktadır. El-Afşın'ın ölümünden sonra yine Türk kumandanlarından Aşnas'ın onun yerine geçtiği, 226 (841) yılında hacca giderken uğradığı her yerde büyük bir hürmetle karşılandığı ve hutbelerde ona dualar okunduğu⁷⁸ değişen bir şeyin olmadığını göstermektedir. Artık Abbasî imparatorluğunda siyasî nüfûz Türkler'in eline geçmişti. El-Afşın'ın ölümü bu manada bir şeyi değiştirmiyordu.

78 Taberî, III, 1318.